

UDK: 930.25 (497.6) "18/19"

Pregledni rad

ARHIVSKA GRAĐA AUSTROUGARSKE UPRAVE U HISTORIJSKOM ARHIVU SARAJEVO

Haris Zaimović

Historijski arhiv, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Autor daje kratak prikaz administrativno-upravnog uređenja Bosne i Hercegovine, načina funkcioniranja te teritorijalne nadležnosti lokalne uprave i uprave zemaljskog glavnog grada Sarajeva. Također je dat pregled organizacije registratura Gradskog poglavarstva grada Sarajeva i Vladinog povjerenika za zemaljski glavni grad, kao i pregled arhivskih fondova austrougarske uprave koji se čuvaju u Historijskom arhivu Sarajevo te drugih fondova značajnih za ovu temu.

Ključne riječi: uprava, administrativno-upravno uređenje, teritorijalna nadležnost, registrature, Bosna i Hercegovina, Sarajevo, Gradsko poglavarstvo grada Sarajeva, Vladin povjerenik za zemaljski glavni grad, arhivski fond/fondovi, Historijski arhiv Sarajevo.

UVOD

BOSNA I HERCEGOVINA DANAS, u vremenu tzv. tranzicije i procesa evropskih integracija, pokušava uskladiti svoje norme i standarde s onim evropskim, pa je i reforma javnog sektora, odnosno javne uprave i administracije, od ključnog značaja u ovim procesima. Reforma javnog sektora ne manifestira se isključivo u vidu promjene načina rada javnih upravno-

administrativnih institucija, već je ona, također, i proces u kojem se očekuje promjena obrazaca društvenog ponašanja pojedinaca i grupa.

Prije nešto više od 130 godina Bosna i Hercegovina se našla na jednoj sličnoj historijskoj prekretnici. Po odlukama Berlinskog kongresa 1878. godine ova osmanska provincija izašla je iz državnog ustroja Osmanskog carstva te je ušla u sastav Austro-Ugarske monarhije. Za Bosnu i Hercegovinu to je predstavljalo prijelomni povijesni događaj jer je višestoljetnu osmansko-feudalnu vlast smijenio društveno-politički poredak jedne, za ono vrijeme, dobro organizirane građansko-kapitalističke države.¹

Treba istaći napore i trud austrougarskih vlasti da se u evropskim očima pokažu kao one koje su nakon Berlinskog kongresa uveli red i mir u zemlju i time omogućili njen gospodarski razvitak. Važno je bilo pokazati da je Monarhija uspješno uvela ove bivše nemirne i siromašne osmanske provincije u *nove evropske civilizacijske tokove*. No, također treba istaći kako je Bosna i Hercegovina bila strateški važna zbog svojih prirodnih bogatstava, kao što su razne rude i šume, kao i zbog svog specifičnog zemljopisnog i vojno-strateškog položaja. Mnogo je uloženo u izgradnju njene infrastrukture, vojnog pozicioniranja u zemlji, ali i u izgradnju zemaljskog glavnog grada Sarajeva.

Grad Sarajevo trebao je da prednjači, napreduje i da u svemu bude primjer ostalim mjestima pokrajine.² Računalo se, svakako, i na to šta će reći i kako će na ove mjere gledati strane velesile, učesnice Berlinskog kongresa. Uprava je stoga poklanjala posebnu pažnju sveobuhvatnoj kontroli, izgradnji, razvoju i reprezentiranju ovog grada.³

Iz svega navedenog proizlazi i značaj arhivske građe, odnosno arhivskih fondova austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini i Sarajevu. Spletom sret-nih okolnosti ostali su nam sačuvani neki fondovi lokalne uprave iz ovog pe-rioda. Riječ je o arhivskoj građi *Gradskog poglavarstva grada Sarajeva* i *Vla-dinog povjerenika za zemaljski glavni grad Sarajevo*. Radi se o fondovima koji se odnose na Sarajevo, ali sadržajno također i na cijelu Bosnu i Hercegovinu. Njihov značaj još je veći kada znamo da je riječ o jednim cjelovito sačuvanim fondovima lokalne uprave iz perioda 1878.-1918. godine.

¹ Juzbašić Dž. 2002. 12.

² Zaimović H. 2008. 24.

³ Detaljnije o djelovanju kako centralnih tako i lokalnih vlasti u Sarajevu također je predstavljeno knjigama Kreševljaković H. 1969. i Kruševac T. 1960.

U Historijskom arhivu Sarajevo čuva se također fond *Popis žiteljstva u Bosni i Hercegovini iz 1910. godine* koji se odnosi na Sarajevsku oblast, Sarajevski kotar i teritoriju grada Sarajeva.

Ova tri fonda, ali i drugih 226 fondova koje čuva ovaj arhiv (arhivska građa koja se odnosi uglavnom na period do 1950. godine), kao i dio bibliotečkog fonda, proglašeni su od strane Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika *nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine*, u kategoriji pokretnih dobara.⁴

UPRAVNO-ADMINISTRATIVNO UREĐENJE BOSNE I HERCEGOVINE

Početak 1879. godine vrhovna uprava nad Bosnom i Hercegovinom prelazi na **Zajedničko ministarstvo finansija (Gemeinsames Finanzministerium)** i tu ostaje do raspada Austro-Ugarske monarhije. Pri ovom Ministarstvu osnovano je posebno odjeljenje – **Odjeljenje za poslove Bosne i Hercegovine (Bureau für die Angelegenheiten Bosniens und der Hercegovina)** ili kraće *Bosansko odjeljenje*, koje je bilo neposredno zaduženo za organiziranje i rukovođenje upravom u okupiranim oblastima.

Uvođenjem uprave u Bosni i Hercegovini, austrougarska vlast je uglavnom zadržala ranije osmanske upravne institucije uvedene u Bosni i Hercegovini Vilajetskim ustavom iz 1865. godine. Godine 1879. Vilajetsku vladu preuzima **Zemaljska vlada za BiH (Landesregierung für Bosnien und die Hercegovina)**, Sandžačku upravu preuzima **Okružna oblast (Kreisbehörde)**, a Upravu kadiluka preuzima **Kotarska oblast (Das Bezirksamt)**.

Zemaljska vlada u Sarajevu stajala je na čelu lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini. Ona je prema Bosanskohercegovačkom birou / Odjeljenju pri Zajedničkom ministarstvu finansija (ZMF) bila njegov izvršni organ, a prema administrativno-teritorijalnim organima uprave u pokrajini bila je njihov naredbodavni, odnosno vrhovni upravni organ.

Bitna karakteristika organizacije austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini bila je njena velika stalnost, s minimalnim izmjenama i dopunama do kojih je dolazilo po sili razvitka uprave u zemlji kroz puna četiri desetljeća.⁵ U prvim decenijama uprave, vlast nije posvećivala potrebnu pažnju da od do-

⁴ Vidi: Alibašić A. 2009. 345-357. Također vidi Odluku o proglašenju nacionalnim spomenikom BiH http://www.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=3253 (28. 6. 2011).

⁵ Išović K. 2007. 336.

maćih ljudi postigne obrazovan činovnički kadar, a još manje da mu učini dostupnim viša mjesta u upravi. Tako se u Bosni i Hercegovini etablirao jedan birokratski sistem, koji je po svojoj organizaciji i po svom sastavu bio odvojen od stanovništva.⁶

Bosna i Hercegovina je za cijelo vrijeme austrougarske uprave u njoj bila podijeljena na šest okružnih oblasti sa sjedištima u Banjoj Luci, Bihaću, Mostaru, Sarajevu, Travniku i Tuzli. Na čelu tih okružnih oblasti stajao je okružni predstojnik. Ova oblast imala je svoja odjeljenja i službe kao što su: građevinsko odjeljenje, okružni šumski referent, okružni liječnik, okružni školski nadzornik i okružni veterinar. Okružna oblast je ustvari predstavljala jednu vrstu sastavljenog ureda, odnosno ova odjeljenja činila su savez okružne oblasti.⁷ Kasnije je okružnoj oblasti dodijeljen i porezni nadzornik.

Sljedeći niži teritorijalni organi bili su kotarski uredi. U početku uprave bilo ih je 48, ali vremenom, zbog potrebe, broj kotarskih ureda se povećao na 54. Jednoj okružnoj oblasti pripadalo je više kotarskih ureda i ona im je bila nadležni teritorijalni organ. Kotarskim uredima rukovodili su kotarski predstojnici. Kotarski ured je djelovao kao mješovit ured: – kao politička oblast I instance – kao sudska oblast I instance (samostalni sud) – kao porezni ured i kao šumski ured.⁸

Kotarski uredi su bila prva instanca u pitanjima koja su propisima o upravi Bosnom i Hercegovinom regulirana, a okružni uredi za kotarske urede druga instanca u prvoštenim odlukama.

Sudstvo je bilo izdvojeno, ali samo do kotarskih ureda, s kojima je ono bilo spojeno, pa je kotarski ured, kada je postupao kao sudska vlast, donosio odluku kao Kotarski ured u svojstvu Kotarskog suda (Bezirksamt als Gerichtsammt).⁹ Od *Kotarskog ureda kao Kotarskog suda* (formulacija koja se navodila na spisima kotarskih ureda kada su nastupali u sudskim stvarima) pa naviše, sudska vlast je bila izdvojena u samostalnu organizaciju zaključno sa Vrhovnim sudom.¹⁰

⁶ Juzbašić Dž. 1999. 11.

⁷ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906., C.i Kr. Zajedničko ministarstvo financija, Zagreb 1906. (dalje: Izvještaj o upravi). 24.

⁸ Ibid.

⁹ Isović K. 2007. 338.

¹⁰ Isović K. 1970-1971. 225.

TERITORIJALNA PODJELA I UPRAVNA NADLEŽNOST

Dolaskom nove uprave zateklo se prilično zapostavljeno stanje kad su u pitanju općinski uredi, tj. općinska organizacija vlasti. Krenulo se odmah sa stvaranjem središnje općinske organizacije. Godine 1881. postojalo je skoro 50 provizorno organiziranih gradskih općina (u svim okružnim mjestima).¹¹ Od tog vremena razvoj općina se znatno povećao. Iz provizornog oblika one prelaze u definitivnu, tako da početkom 20. stoljeća u Bosni i Hercegovini ima 97 organiziranih općina, među njima zemaljski glavni grad i 5 okružnih gradova, 45 kotarskih mjesta, većih 18 i manjih ispostava 28, među kojima je i nekoliko seoskih općina.¹²

Uprava i rukovođenje općinama bilo je pod kontrolom Zemaljske vlade. Državno pravo nadziranja nad općinom vrši po “normalnom” statutu (definitivnom) u okružnim i kotarskim mjestima dotični kotarski ured, a u ispostavnim mjestima kotarska ispostava. Općinski organi sigurnosti podređeni su u pogledu svoje sigurnosno-redarstvene službe direktno i isključivo kotarskom uredu.¹³

U nadležnost općina (koje su djelovale kao izvršni organi Zemaljske vlade, dotičnih okružnih oblasti, a ponajviše kotarskih ureda) spadale su komunalije, prikupljanje pojedinih poreza, taksi i pristojbi, te urbanističko-građevinski zahvati (gradnje i regulacije, građevinske dozvole i sl.), obrti, dobrotvorne svrhe (fondovi za siromašne, potpore u nuždi itd.), vatrogasne svrhe (nabavka sprava za gašenje vatre i druge opreme), sprovođenje popisa (u izvršnom smislu), numeracija i uređenje ulica i trgova i drugi slični poslovi.

Teritorij grada Sarajeva bio je specifičan zbog načina na koji je bila organizirana administrativna uprava. Ovdje je uz **Gradsko zastupstvo / vijeće i Gradsko poglavarstvo (Stadt Magistrat)**, kao izvršni organ tog vijeća djelovao i **Vladin povjerenik za glavni zemaljski grad Sarajevo (Regierungskommissär für die Landeshauptstadt Sarajevo)**.

Područje grada Sarajeva imalo je svoj poseban statut. Po ovom statutu grad Sarajevo sačinjavao je općinu koja je putem posebnog zastupstva samo-

¹¹ Izvještaj o upravi. 52.

¹² Ibid. 54.

¹³ Ibid. 55.

stalno obavljala razne gradske poslove i upravljala općinskom imovinom.¹⁴ Gradsko područje (tačno omeđen teritorij grada) bilo je odvojeno iz kompetencija okružne oblasti i kotarskog ureda. Do 1884. godine djeluju uredi Vladinog povjereništva i Ravnateljstva redarstva, kada se stapaju u jedan ured Vladinog povjerenika za glavni grad Sarajevo. Njemu je bila povjerena uprava nad javnom sigurnošću i redom, ali i kontrola nad radom Gradskog poglavarstva grada Sarajeva i Gradskog zastupstva, gdje je on važio kao zvanični predstavnik najviše vlasti u zemlji.¹⁵

Agenda političke oblasti prve instance bila je predana Gradskom poglavarstvu grada Sarajeva, tj. kod Poglavarstva postavljenom Vladinom povjereniku. On je također upravljao Gradskom stražom sigurnosti, a od 1907. godine pri njemu je i školski nadzornik za grad Sarajevo. Okružni uredi su, reguliranim i utvrđenim propisima o upravi, za kotarske urede druga instanca u prvostepenim odlukama, dok je to za Vladinog povjerenika sama Zemaljska vlada. O žalbama na njegova rješenja odlučivala je Vlada. Šef Zemaljske vlade je taj koji postavlja sve činovnike i namještenike cjelokupne građanske uprave.

Okrug / Kreis Sarajevo obuhvatao je teritoriji *grada Sarajeva* te kotarske oblasti: Sarajevo, Fojnica, Visoko, Kladanj, Rogatica, Višegrad, Čajniče, Foča i ispostave, tzv. ekspoziture: Trnovo (pri Sarajevu), Kreševo, Busovača (pri Fojnici), Vareš (pri Visokom) i Goražde (pri Čajniču).

Kotar Sarajevo činilo je 25 tzv. političkih općina (seoske općine ili mjesta). To su bile: Crnotina, Čifluk - Crna Rijeka, Dolac, Donja Vogošća, Donji Butmir, Drozgometa, Gornja Vogošća, Gornji Butmir, Hadžići, Hrasnica, Hreša, Kijevo, Korča, Koševo, Kuliješ, Mokro, Nahorevo, Ozren, Pale, Pazarić, Rakova Noga, Rakovica, Romanija, Srednje i Trebević.¹⁶

Naredbom Zemaljske vlade iz 1883. godine tačno je utvrđeno područje teritorija grada Sarajeva.¹⁷ Ovaj akt ukinuo je naredbu od 5. novembra 1881. godine, gdje su zajedničke komisije Kotarskog ureda Sarajevo i Gradskog poglavarstva grada Sarajeva utvrđivali granice između Kotara i Grada. Teritoriji

¹⁴ Zaimović H. 2008. 16.

¹⁵ Isović K. 2002. 338.

¹⁶ *Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra. 1910.* 44.-46.

¹⁷ Naredba Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 28. marta 1883. godine, broj 5398/I, kojom se ustanovljuje područje i unutarnja razdjelba glavnoga grada Sarajeva. *Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu.* 1883. 104.-107.

grada Sarajeva bio je podijeljen na sedam *gradskih kotareva* i 125 mahala.¹⁸ Gradski kotarevi bili su: Čaršija, Koševo, Bjelave, Kovači, Grad, Hrvatin i Bistrič Čobanija. Kako se grad širio i razvijao, rastao je i broj mahala.

ORGANIZACIJA GRADSKE UPRAVE I REGISTRATURA

Registrature u Bosni i Hercegovini u periodu 1878 -1918. godine bile su uređene po tipu administracije kakva je vođena u austrijskoj polovici Monarhije. Uprava u Bosni i Hercegovini bila je strogo centralizirano uređena, a takvoj upravi u našoj zemlji odgovaralo je isto tako organizirano kancelarijsko poslovanje, koje se odvijalo strogo po stepenu administrativno-teritorijalne nadležnosti.

Organi vlasti grada Sarajeva bili su: Općinsko zastupstvo / vijeće (osim načelnika i podnačelnika ovo tijelo se sastojalo od još 27 zastupnika) kao predstavnička vlast te Gradsko poglavarstvo (Stadt Magistrat) i kotarski muk-tari, kao izvršni organi.

Vladin povjerenik bio je direktno podređen Zemaljskoj vladi i posredovao je između općine i vrhovne vlasti. On je mogao raspustiti sjednicu Općinskog zastupstva i imao je pravo kontrole nad Gradskim poglavarstvom u vršenju upravnih poslova, rukovanju općinskom imovinom i ispitivanju općinskih računa. Pregledavao je, ovjeravao i potpisivao sve zapisnike sjednica Općinskog zastupstva, pri čemu je bio ovlašten da obustavi izvršenje svakog zaključka za koji bi smatrao da je štetan po javne interese. Ured Vladinog povjerenika u Sarajevu bio je ono što su bili kotarski predstojnici u gradskim kotarevima (Banja Luka, Mostar i Tuzla), s tom razlikom što je ured Vladinog povjerenika upravljao i gradskom stražom.¹⁹ Spisi su se također zavedili kroz signature u knjigama – djelovodni protokoli i imenski registri. Ured je imao svoju pisarnicu. Ovaj ured vremenom se širio pa se u jednom periodu sastojao od nekoliko odsjeka i ureda. To su bili: *Sigurnosni odsjek*, *Ured za kazneni postupak*, *Redarstveno zdravstvo*, *Redarstvo za halabuku*, *Gospodarstveni odsjek* i *Ured za nađene stvari*, *Prijavni ured*, *Pomoćni ured* (to su bili Arhiv i Otpravništvo) te *Gradska (kasnije Državna) straža sigurnosti*.²⁰ Iz prethodno navedenog vidimo

¹⁸ Zaimović H. 2008.16.; Kruševac T. 1960. 10.-13.

¹⁹ Kreševljaković H. 1969. 36.

²⁰ Ibid. 37.

koje je sve poslove obavljao ovaj ured te koje su mu bile ingerencije. Zemaljska vlada pridavala je veliki značaj Vladinom povjereniku te je cijelo vrijeme uprave ovaj ured vodio visoko pozicionirani austrougarski činovnik.

Općinsko zastupstvo tijelo je koje savjetuje, odlučuje i čuva interese općine i upravlja općinskom imovinom, a u samostalni djelokrug poslova Gradskog poglavarstva spadalo je provođenje donesenih zaključaka od strane Zastupstva, dok je preneseni djelokrug poslova obuhvatao sve javne poslove koje je Vlada prenijela na općine.²¹

Shematizam Gradskog poglavarstva grada Sarajeva u vremenu od 1878–1918. godine izgledao je ovako:

- I. Administrativno odjeljenje i Pomoćni ured / tzv. Politički odjel (nastava, vojništvo, redarstvo, opskrba sirotinje, gradska mljekara i razni troškovi);
- II. Zdravstveno odjeljenje: gradski fizikat, bolnice, tržišni činovnici, veterinar, klaonice, sajmišta i kupališta;
- III. Građevinsko odjeljenje: tehnički odsjek, elektrana, bašmuktari i vojna evidencija, kanalizacija, vodovod, željeznica, vatrogasna četa, rasvjeta grada, uljepšavanje i reguliranje grada, troškovi čišćenja i dr;
- IV. Porezni odjel;
- V. Blagajna;
- VI: Pomoćni uredi.²²

U prvim godinama uprave postepeno se formira Vojnički odjel. Također će se briga o opskrbi i pomoći sirotinji voditi putem posebnog odjela. Svi ovi odjeli polako su stasavali i uhodavali se u svom radu i funkcioniranju. Iz dokumenata prvih godina Gradskog poglavarstva (GP) primjetno je da su imali dosta problema u svom radu i organizaciji (manjak prostorija i personala, nejasnosti u ingerencijama, nedostatak koordinacije u radu te nedostatak novca i sl.).

Također se svojim radom isticalo i Tapijsko povjerenstvo pri GP-u te Po-

²¹ Opširnije u Zaimović H. 2000. 16.-19.

²² GP B107/1882; GP 6880/1881 (*Proračun Općine glavnog grada Sarajeva 1881*).

vjererstvo za ispitivanje pravnih poslova. I jedno i drugo povjererstvo razmatralo je pitanja odmjervavanja pristojbi kad su u pitanju platni nalozi, najamnine, ovrhe, uknjiženja prava zaloga, kupoprodaje, rasprave o nasljedstvu/ostavštini, izdavanje i ovjeravanje tapija, te ispitivanje pravne valjanosti pojedinih kupoprodajnih ugovora, vlasništva i zaklada. Oba povjererstva “služila” su u radu Zemaljskom finansijskom ravnateljstvu, Okružnom poreznom uredu, te Gradskom poreznom uredu (Porezni ured GP-a), odnosno Gradskom poglavarstvu.

U početnim godinama spisi Gradskog poglavarstva nose obilježje samo broja djelovodnog protokola (1879.-1881.), a zatim se pored djelovodnog broja nalazi i šifra koja označava predmet sadržaja dokumenata i akata.

Pod šifrom *A* svrstani su spisi koji se odnose na razne takse, odobrenja predujmova, raspise prilikom nabavki, kontrole mjera i tegova i sličnu dokumentaciju.

Šifru *B* nose spisi u vezi sa personalnim pitanjima primanja u službu, određivanjima plate, nagradama, raznim svjedočanstvima i sl.

Šifra *C* odnosi se na spise u vezi sa vojnim pitanjem, regrutacijom, mobilizacijom, oslobađanjem od vojne obaveze, vojnim taksama i sl.

Šifra *D* sadrži spise u vezi sa školstvom.

Pod šifrom *E* označeni su spisi u vezi s gradskom rasvjetom, osvjetljenjem prigodom raznih manifestacija i priredbi, kao i razni troškovi u vezi s tim pitanjem.

Šifru *G* nose svi dokumenti u vezi s trgovinom i obrtom u gradu Sarajevu.

Šifra *H* obuhvata spise koji se odnose na poslove komunalne prirode, vodovod, kanalizaciju, elektrifikaciju grada, građevinske dozvole, planove gradnji, otkupe zemljišta za javne i privatne potrebe, stambene dozvole, rušenje dotrajalih objekata, reguliranje ulica, nazive ulica, podjelu grada na rejone, regulaciju potoka i sl.

Šifra *K* obuhvata spise koji se odnose na hotelske takse, globe, pristojbe, prekršaje, razna potraživanja, kirije za dućane i za erarne zgrade, kazne za krijumčarenja, razna osiguranja, maltarine, cestarine i dr.

Šifra *L* obuhvata razne uplate, dugovanja, namete, poreze, točarine, kućarine, vojne takse, otpise općinskog nameta i sl.

Šifra *M* odnosi se na spise u vezi sa kupovinom zemljišta za javne potrebe, aktima u ezi s godišnjim vašarima, sajmovima, poslovnim izložbama, trkama i sl.

* * *

Gradsko poglavarstvo komuniciralo je sa svim instancama uprave u Bosni i Hercegovini te također u Monarhiji. No, princip rada administrativno-upravnog aparata u Bosni i Hercegovini kretao se po sistemu: Zajedničko ministarstvo (Vlada) i Zajedničko ministarstvo finansija – Odjeljenje za bosanskohercegovačke poslove → Zemaljska vlada za BiH i Zemaljsko finansijsko ravnateljstvo → okružna i kotarska oblast te gradska i općinska poglavarstva, Vrhovni sud i okružni sudovi. To je bio princip funkcioniranja uprave.

FONDOVI KOJI SE ČUVAJU U HISTORIJSKOM ARHIVU SARAJEVO

VLADIN POVJERENIK ZA ZEMALJSKI GLAVNI GRAD SARAJEVO
(REGIERUNGSCOMMISSÄR FÜR DIE LANDESHAUPTSTADT
SARAJEVO) Sign. VP (R.C.)

Knjige:

1. Registri: 1904.-1912., knjiga 13;
2. Protokoli 1903.-1915., knjiga 22;
3. Dva protokola (1902. i 1918.) Kazneni spisi (?) s tekućim brojevima i brojevima urudžbenih zapisnika.

Vremenski raspon spisa je od 1890. do 1916. godine. Broj kutija iznosi oko 840.

Ovaj fond djelimično je očuvana i registraturski sređena cjelina. Izvršeno je sređivanje arhivske građe po brojevima – hronološki i ustanovilo se da u ponekim fasciklama nedostaju čitave cjeline od po 1.000 brojeva, a unutar sačuvanih cjelina nedostaje pretežno polovina spisa. Za godine 1890.-1900. arhivska dokumentacija sačuvana je fragmentarno, od 1901. pa do 1915. godine građa je sačuvana u kontinuitetu, a za 1916. postoje samo prezidijalni spisi (483 spisa). Građa je pristupačna.

Jezik ove administracije bio je njemački i BHS (“zemaljski”), a ponekad i mađarski, a pismo gotica, latinica i ćirilica. Nažalost, još se čeka na izradu analitičkog ili bar sumarno-analitičkog inventara za ovaj značajan fond.

Vladin povjerenik bio je direktno podređen Zemaljskoj vladi i posredovao je između općine i vrhovne vlasti. Spisi su se zavodili kroz signature u

knjigama – djelovodni protokoli i imenski registri. Ured je imao svoju pisarnicu. Ovaj ured vremenom se širio pa se u jednom periodu sastojao od nekoliko odsjeka i ureda. Vladin povjerenik je, između ostalog, imao i policijske / redarstvene ingerencije, što ovaj fond čini izuzetno važnim i značajnim.

GRADSKO POGLAVARSTVO GRADA SARAJEVA
(STADTMAGISTRAT DER LANDESHAUPTSTADT SARAJEVO)
1879-1918 Sign. GP

Knjige:

1. Imenski registri: 1880., 1886.-1889., 1892.-1895., 1897.-1899., 1902.-1918., knjiga 33;
2. Djelovodni protokoli: 1887., 1892., 1895., 1901.-1904., 1908.-1918., knjiga 46;
3. Knjige Građevinskog odsjeka – protokoli: 1891.-1899., 1901., 1903., 1905., 1909.-1910., 1912., knjiga 12;
4. Knjige Građevinskog odsjeka – imenski registri: 1896.-1903., 1905.-1908., 1910.-1911., 1913., 1915.-1918., knjiga 19;
5. Knjige Građevinskog odsjeka – zapisnici: 1899.-1901., 1902.-1904., 1904.-1906., 1906., knjiga 4;
6. Urudžbeni zapisnici: 1898., 1906., 1911., 1916., 1917., 1918., knjiga 7;
7. Građevinski žurnal – popravke: 1902., knjiga 1;
8. Index ulica 1907.-1914., knjiga 1;
9. Zapisnici Gradskog vijeća / zastupstva: 1878.-1879., 1885.-1887., 1908.-1910., 1914., knjiga 4 i jedna fascikla;
10. Proračuni općine glavnog grada Sarajeva: 1880.-1907. (21 knjiga), 1909.-1910. (2 knjige), 1912., 1914.-1918. (3 knjige).

Uz ove knjige u fondu GP-a nalazi se stotinjak drugih knjiga vođenih od različitih odjela GP-a, ili pak rađenih za potrebe tih odjela i samog GP-a. Uglavnom se radi o evidencijama, spiskovima, blagajni, računima i proračunima, fondovima itd. Ovdje se navode samo neke vrste jer bi detaljno popisivanje istih oduzelo mnogo više vremena. To su knjige kao: *Fond siromašnih*,

Gradska blagajna – općinski nameti i registar za općinski namet, Knjiga inkasata, Točarina, Iskazi škontiranja Gradske blagajne, Knjiga akontacija – avansa, predujma, Likvidaciona knjiga, Izborne liste, putnice, Zbirka propisa, Index imena građana, Konto knjiga – računik, Konto knjiga za Gradsku blagajnu i novčani zavod, Konto knjiga mirovina, Glavna knjiga Računskog odjela i dr.

Vremenski raspon spisa je od 1879. do 1918. godine. Broj kutija je oko 1.220 (u svakoj kutiji ima između 200 i 500 signaturskih jedinica, odnosno spisa). Tu su još i razni svesci i kutije pojedinih ureda (Dohodarstveni ured, Gradski fizikat, Građevinski odjel i sl.)

Od kako se ovaj fond nalazi u posjedu ovog arhiva, izvršeno je njegovo kompletiranje, kao i sređivanje po principu porijekla (spisi po djelovodnom protokolu) i kronološki. Urađeni su analitički inventari za godinu 1879., 1880.,²³ 1881.,²⁴ a u štampi je 1882. godina te je u tijeku obrada 1890.-1894. godine. Građa je znatno očuvanija od građe Vladinog povjerenika, registraturski sređena i dostupna. Jezici na kojim je pisana ova građa su BHS (“zemaljski”), njemački te sporadično mađarski, talijanski pa i latinski. Pisma kojim se pisalo su latinica, gotica i ćirilica.

STATISTIČKI ODSJEK ZEMALJSKE VLADE ZA BIH, POPIS ŽITELJSTVA U BIH-SARAJEVO 1910. godina, Sign. SUGO-2²⁵

Četvrti popis stanovništva obavljen je 1910. godine. Pošto su se popisi radili svakih deset godina, ovaj se trebao obaviti već 1905. godine. Međutim, odgođen je do 1910. da se može obaviti kada i popis u cijeloj Monarhiji i Evropi. Kotari su bili zaduženi za upravljanje popisom, uz sudjelovanje općinskih ureda. U tu svrhu kotari su podijeljeni na popisne rejone i formirane su popisne komisije po rejonima, na čelu sa popisnim povjerenikom, a u glavnom gradu Sarajevu ulogu kotarskog ureda imao je Vladin povjerenik. Za obavljanje popisa izrađene su posebne popisne, odnosno, kućne liste u koje su upisivani podaci.

²³ Vidi: Zaimović H. 2009.

²⁴ Vidi: Zaimović H. 2011.

²⁵ Podaci uzeti iz radne verzije *Historijske bilješke* ovog fonda koji se trenutno obrađuje u Historijskom arhivu Sarajevo (autorica teksta je arhivistica Alibašić Almira) te iz *Izvještaja o radu* Odsjeka za sređivanje i obradu arhivske građe Historijskog arhiva Sarajevo (za mjesec januar 2011.).

Pri Statističkom odsjeku Zemaljske vlade, početkom 1911. godine formiran je poseban ured za popis stanovništva koji je trebao da obradi sav popisni materijal. Prije toga je posebna komisija ispitala i provjerila sva topografska imena i utvrdila im službene nazive. Kompletni rezultati popisa iz 1910. godine, sa odličnim analitičkim prikazom rezultata, objavljeni su 1912. godine u publikaciji: *Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910.*, a publikaciju je izdala Zemaljska vlada Bosne i Hercegovine.

Fond *Statistički odsjek Zemaljske vlade za BiH, Popis žiteljstva u Bosni i Hercegovini – Sarajevo (1910.V)*, sign. SUGO-2, preuzet je u tadašnji Arhiv grada Sarajeva među prvim fondovima. Sastoji se od 130 mapa arhivske građe. Fond sadrži popisni materijal iz 1910. godine za Okružnu oblast (Kreisbehörde) Sarajevo, odnosno Kotarske oblasti (Bezirksämte): Sarajevo, Fojnica, Visoko, Kladanj, Rogatica, Višegrad, Čajniče, Foča; Ispostave (Exposituren): Kreševo, Busovača /pri Fojnici/, Vareš /pri Visokom/, i Goražde /pri Čajniču/. Ove liste nisu potpune. Također, tu su materijali za područje grada Sarajeva, koje je, prema tadašnjoj administrativnoj podjeli, predstavljalo posebno područje (tačno omeđen teritorij grada), imalo svoj poseban statut i bilo izdvojeno iz kompetencija okružne oblasti i kotarskog ureda.

Nije moguće iskazati količinu građe u fondu u dužnim metrima jer građa nije bila u standardnim arhivskim kutijama. Građa fonda se sastoji od omota/mapa unutar kojih se nalaze popisne/kućne liste. Kućne/popisne liste su osnovna sadržina fonda, ali pored toga tu se nalaze i druge vrste tabelarnih prikaza vezanih za predmet fonda, ali sve ove jedinice nisu standardne veličine nego su većeg formata. Nakon uvida u samu građu fonda uradilo se razvrstavanje po kotarima te se prvo pristupilo obradi grada Sarajeva. Dalje se uradilo razvrstavanje omota unutar grada Sarajeva na sedam gradskih kotara (Čaršija I, Koševo II, Bjelave III, Kovači IV, Grad V, Hrvatin VI, Bistrik Čobanija VII). Unutar gradskih kotara razvrstane su mahale i unutar mahala ulice.

Osnovna popisna jedinica u fondu je štampani popisni/kućni list. To je velika tabela na tri strane (formular/obrazac B, kako je označen u originalu 51x35), sa 25 vodoravnih kolona na prvoj strani i 5 uspravnih (koje su nekad prepolovljene na dva dijela) i 36 vodoravnih kolona na unutrašnje dvije strane te 9 uspravnih kolona. U svaku od ovih kolona upisuju se podaci, ovisno da li postoje ili ne. Podaci su upisivani ručno, crnim mastilom, ali je rukopis ponekada jako nečitak i zahtijeva vrijeme da se pravilno pročita. Često su podaci upisivani i na njemačkom jeziku. Svaka kućna lista je specifična i označava

jednu stambenu jedinicu, koja je podijeljena na stanove, a po stanovima su popisivane sve prisutne osobe. Na posljednjoj strani upisuju se podaci o stoci, ukoliko postoje. Nekada je na jednoj kućnoj listi samo jedno domaćinstvo sa nekoliko članova, a nekada se desi da ima i po deset domaćinstava sa više članova porodice.

* * *

Ovom prilikom navest ćemo još neke fondove u ovom Arhivu, koji trenutno nisu pristupačni ili su djelimično dostupni za korištenje. Ta građa uglavnom je nepotpuna, registraturski sređena ili, pak, nesređena. Za sve je urađen zajednički sumarni inventar (osim Kotarskog šerijatskog suda) s obzirom da su svi navedeni fondovi zajedno primljeni u ovu arhivsku instituciju. Tek nakon sprovedene revizije i valorizacije fondova u Historijskom arhivu Sarajevu znat će se više o ovim fondovima, odnosno imat će se tačni podaci o informativnim pomagalima te samoj dostupnosti ovih fondova zainteresiranim istraživačima.

- **KOTARSKI ŠERIJATSKI SUD 1878.-1816.;**²⁶
- **SRESKI ŠERIJATSKI SUD VISOKO 1878.-1891.;**
- **VOJNA KOMANDA SARAJEVO (K.U.K. MILITÄRCOMMANDO) 1917.-1918.;**
- **KOMANDA TVRĐAVE SARAJEVO (FESTUNGSCOMMANDO) 1914.-1918.**
- **SUDSKI OFICIR ZAMJENIKA VOJNOG KOMANDANTA (GERICHTSOFFIZIER DES STELLVERTRETERS MILITÄR KOMANDANTEN) 1917.-1918.;**
- **DIVIZIJSKI SUD SARAJEVO (K.U.K. DIVISIONSSGERICHT IN SARAJEVO) 1917.-1918.;**
- **GARNIZONSKI SUD SARAJEVO (K.U.K. GARNISONSGERICHT SARAJEVO) 1898.-1918.;**
- **SUD KOMANDANTA ŽANDARMERIJSKOG KORPUSA ZA BIH (GERICHT DES GENDARMERIEKORPS-KOMADANTEN FÜR B-H) 1914.-1917.;**

²⁶ Fond je nesređen i trenutno istraživačima nepristupačan.

- **VOJNA KOMANDA MOSTAR (K.U.K. MILITÄRCOMMANDO MOSTAR) 1915. godina;**
- **VOJNA KOMANDA TUZLA (K.U.K. MILITÄRCOMMANDO TUZLA) 1916. godina;**
- **VOJNA KOMANDA BANJA LUKA (K.U.K. MILITÄRCOMMANDO BANJA LUKA) 1915.-1916.;**
- **GARNIZONSKI SUD BANJA LUKA (K.U.K. GARNISONSGERICHT BANJA LUKA) 1905. godina;**
- **GARNIZONSKI SUD RAGUSA (K.U.K. GARNISONSGERICHT RAGUSA) 1883.-1907.;**
- **DIVIZIJSKI SUD U BEČU (K.U.K. DIVISIONS GERICHT IN WIEN) 1917.-1918.;**
- **KOTARSKI URED KAO KOTARSKI SUD SARAJEVO 1886.-1911.;**
- **ZEMLJIŠNO-KNJIŽNI URED od 1886. godine.**

* * *

ZBIRKA KARATA I PLANOVA HISTORIJSKOG ARHIVA SARAJEVO,
Sign. ZKP

Ovdje, naravno, nije riječ o arhivskoj građi jedne administrativno-upravne institucije, ali se radi o najznačajnijoj zbirci karata, mapa i planova u Bosni i Hercegovini i šire. Zbirka se sastoji od preko 530 karata i planova koji su izrađeni u periodu od 1745. do 2003. godine. Zastupljeni su svi periodi bosansko-hercegovačke prošlosti (kako po vremenu nastanka, tako i po svom sadržaju).

Zbirka karata i planova ima urađen sumarno-analitički inventar, a također je sređena tako da postoje posebni inventari za sljedeće karte i planove: karte i planovi koji se odnose na Sarajevo, karte i planovi koji se odnose na Bosnu i Hercegovinu te vojne karte i planovi.²⁷ U sklopu ove zbirke nalaze se geografske, historijske, topografske karte i planovi različitih gradova, tehnički planovi, geografski i historijski atlasi, vojne karte, planovi i skice.²⁸

Austrougarski period značajno je zastupljen u ovoj zbirci. Proučavanjem ovih karata, mapâ, planova i skica pratimo teritorijalno te upravno-admini-

²⁷ Nežirović A. 2009. 358.

²⁸ Ibid. 359.

strativno uređenje Bosne i Hercegovine i grada Sarajeva. Učrtane su granice okružnih i kotarskih oblasti te gradskih općina. Tu se, između ostalog, nalazi katastarski pregled grada Sarajeva iz 1883. godine, sa svim ulicama i mahalama. Na kartama su također prikazane granice sarajevskih gradskih kotara. Jedan broj karata i planova otkrivaju nam urbani razvoj, regulaciju, širenje Sarajeva te izgradnju značajnih objekata i infrastrukture u periodu austrougarske uprave.

ZAKLJUČAK

Fondovi Gradskog poglavarstva i Vladinog povjerenika su rijetki, skoro su jedini sačuvani fondovi kada je u pitanju administrativna građa lokalnih organa vlasti iz austrougarskog perioda u Bosni i Hercegovini. Razlozi tomu su višestruki i za tu problematiku trebao bi nam jedan poseban elaborat. Baš zbog toga ovi fondovi dobijaju na značaju kada je u pitanju proučavanje administracije, uprave i registratura lokalnog nivoa vlasti u našoj zemlji u periodu 1878.-1918. godine.

Zahvaljujući urednom vođenju registratura od strane, za ono vrijeme veoma dobro organiziranog, administrativno-upravnog aparata u Monarhiji, danas istraživači mogu da se služe ovom građom, koristeći knjige i spise koji su uredno registraturno sređeni (po signaturama). Ovdje treba ipak naglasiti jedan kuriozitet, da su u arhivima baš ovi fondovi²⁹ među najsređenijim, zahvaljujući tome što se rad u samoj registraturi odvijao po propisu: akti su se uredno uvodili u protokol, odmah zatim u imenske i tematske registre s kratkim sadržajem, tako da danas ti registri služe kao najbolje informativno sredstvo. Nažalost, malo je urađenih analitičkih inventara za ove fondove. Razlozi tome su višestruki i vezani su za problematiku arhivske struke u Bosni i Hercegovini.

Zahvaljujući očuvanosti fondova zemaljskih institucija iz austrougarskog perioda pri Arhivu BiH i fondova pri Historijskom arhivu Sarajevo, postoji i mogućnost dopunjavanja i kompletiranja istih. To je također jedan dug, zahtjevan i izazovan proces koji traži stručne kadrove, poznavanje funkcioniranja ovih registratura te poznavanje njemačkog jezika i starog njemačkog pisma – gotice. Sređivanjem i obradom arhivske građe Zemaljske vlade za Bosnu i

²⁹ Odnosi se i na fondove koji se čuvaju u Arhivu BiH (Fondovi:Zemaljska vlada za BiH i Zajedničko ministarstvo finansija).

Hercegovinu, Gradskog poglavarstva grada Sarajeva, Vladinog povjerenika za glavni grad Sarajevo i fondova sačuvane građe pojedinih općina ali i druge građe iz ovog perioda, mogli bi se dopunjavati fondovi koji su fragmentarno očuvani ili nisu nikako. Npr., u sačuvanoj građi Zemaljske vlade mogu se naći dokumenti, odvojeni po kotarskim uredima i okružnim oblastima unutar pojedinih tematskih grupa, što je još jedna olakšica za budući rad na kompletiranju arhivskih fondova. Također među spisima Gradskog poglavarstva grada Sarajeva nalaze se spisi mnogih općinskih, kotarskih i okružnih ureda u Bosni i Hercegovini.

Ostaje nada da će se u budućnosti uraditi i objaviti što veći broj analitičkih inventara fondova Gradskog poglavarstva grada Sarajeva, Vladinog povjerenika te Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, čime bi se omogućilo lakše kompletiranje arhivskih fondova, proučavanje djelovanja austrougarske uprave te proučavanje cjelokupne historije Bosne i Hercegovine u periodu 1878-1918. Izrada sumarno-analitičkih i analitičkih inventara stoga jeste prioritet, ali i izazov kada je u pitanju sređivanje i obrada ovih fondova.

Historijski arhiv Sarajevo posjeduje cjelokupnu građu gradske uprave od 1879. do 1995. godine. Ova arhivska građa govori o kontinuitetu postojanja i djelovanja gradske uprave grada Sarajeva. Ozbiljno bavljenje historijom grada Sarajeva u 19. i 20. stoljeću, ali i svako rješavanje pravnih, prosvjetnih, komunalnih, urbanističkih, stambenih i ekonomskih pitanja te svako bavljenje kulturnim prilikama u Sarajevu i šire ne može se zamisliti bez korištenja ove građe. Stoga je posve razumljivo da se njoj u skorijoj budućnosti mora posvetiti veća pažnja.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

a) Neobjavljeni izvori

- Arhivski fond: Gradsko poglavarstvo grada Sarajeva;

b) Objavljeni izvori

- Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu. Sarajevo: 1883.
- Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906. C.i Kr. Zajedničko ministarstvo financija. Zagreb: 1906. godina.
- - Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra. *Statistički od-sjek Zemaljske vlade*. Zemaljska štamparija. Sarajevo: 1910.

LITERATURA

- Alibašić A. 2009. “Arhivski fondovi Historijskog arhiva Sarajevo kao nacionalni spomenik Bosne i Hercegovine”. *Arhivska praksa* br.12. Tuzla:
- Isović K. 2007. “Organizacija austrougarske administracije u Bosni i Hercegovini sa osvrtom na arhivsku službu”. *Sabrani radovi*. Sarajevo: Arhiv BiH.
- Isović K. 1970-1971. “Organizacija i funkcionisanje vrhovnih registratura u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske uprave”. *Glasnik Arhiva i DAR-a BiH*, knjiga X-XI. Sarajevo:
- Juzbašić Dž. 1999. “Nacionalno-politički odnosi u bosanskohercegovačkom saboru i jezičko pitanje (1910-1914)”. Sarajevo: ANU BiH.
- Juzbašić Dž. 2002. “Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom”. Sarajevo: Sarajevo: ANU BiH- posebna izdanja CXVI / 35.
- Kreševljaković H. 1969. “Sarajevo 1878-1918”. Sarajevo: Arhiv grada Sarajeva.
- Kruševac T. 1960. “Sarajevo pod austrougarskom upravom 1878-1918”. Sarajevo: Muzej grada Sarajeva.
- Nežirović A. 2009. “Karte, mape i planovi Sarajeva u Historijskom arhivu Sarajevo”. *Arhivska praksa*, br. 12. Tuzla:
- Zaimović H. 2008. “Analitički inventar Gradskog poglavarstva grada Sarajeva za godinu 1879”. Sarajevo: Istorijski arhiv Sarajevo.
- Zaimović, H. 2009. “Analitički inventar Gradskog poglavarstva grada Sarajeva za 1880. godinu.” Sarajevo: Historijski arhiv Sarajevo. Edicija: Inventari.
- Zaimović, H. 2011. “Analitički inventar Gradskog poglavarstva grada Sarajeva za 1881. godinu.” Sarajevo: Historijski arhiv Sarajevo. Edicija: Inventari.

Summary

ARCHIVAL SOURCES OF THE AUSTRO-HUNGARIAN ADMINISTRATION IN THE HISTORICAL ARCHIVES OF SARAJEVO

The important archival fonds of the Austro-Hungarian administration in Bosnia and Herzegovina which are kept in the Historical Archives of Sarajevo are: *Municipal government of the city of Sarajevo* and the *Government's commissioner for the provincial capital*. This paper also mentions other archival fonds such as the *1910 Census* and the *Collection of maps and town plans* which could be of significant use to researchers and other persons interested in the topic.

These archival fonds pertain to Sarajevo, but also to the whole of Bosnia and Herzegovina. Their significance is even greater if we take into consideration the fact that these are the only complete fonds of the local administration in Bosnia and Herzegovina from the period from 1878 to 1918.

The municipal government communicated with all instances of administration in Bosnia and Herzegovina and the Monarchy. However, the principle of work of the administrative apparatus in Bosnia and Herzegovina went through the following system: The common ministry (Government) and the Common ministry of finances – The Department for Bosnian and Herzegovinian affairs → The Provincial government for Bosnia and Herzegovina and the Provincial financial directory → the regional, district, town and municipality administrations, The Supreme court and regional courts. This was the system in which the administration functioned and communicated.

Together with municipal representatives/council and the Municipal government, as the executive organ of this council, there was also a Government's commissioner for the provincial capital Sarajevo. The area of Sarajevo had its own special statute. According to it the city was a municipality which undertook various city works and administered the communal property through a special representative council. The city area was separated from the competences of the regional and district office. The Government's commissioner was entrusted with the administration of public order and security, the issuing of various licenses but he was also in charge of controlling the work of the Municipal government of the city of Sarajevo and the City council, where he functioned as an official representative of the supreme power in the state.

Due to the preserved data in the fonds of the provincial institutions from the Austro-Hungarian period in the Archives of Bosnia and Herzegovina and the Historical Archives of Sarajevo, there is a possibility of completing of certain fonds. The making of analytical summaries and analytical inventories of these fonds is therefore a priority and a challenge at the same time.

Key words: government, administrative organization, territorial authority, registers, Bosnia and Herzegovina, Sarajevo, Municipal government of the city of Sarajevo, Government's commissioner for the provincial capital, archival fonds, Historical archives of Sarajevo